

УДК 7.04:27-36(477)«11/17»

Москаль М.

Львівська національна академія мистецтв

СВЯТІ ВОЇНИ ТЕОДОР ТИРОН ТА ТЕОДОР СТРАТИЛАТ В УКРАЇНСЬКОМУ САКРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ XII–XVIII СТОРІЧ: ІКОНОГРАФІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ

Москаль М. Святі воїни Теодор Тирон та Теодор Стратилат в українському сакральному мистецтві XII–XVIII сторіч: іконографія та еволюція образу. У статті розглядаються зображення святих воїнів Теодора Тирона та Теодора Стратилата на прикладах дванадцяти пам'яток українського мистецтва Київської Русі, пізнього Середньовіччя, Відродження та бароко, які зустрічаються серед оздоблення храмів, розписаних українськими майстрами, а також зберігаються як окремі твори в музеях України. Звернено увагу на зародження культури святих на наших теренах та з'ясовано, що образ святих воїнів постав на творах мистецтва у трьох іпостасях: як образи патронів, захисників та народних героїв. Проаналізовано два іконографічні типи воїнів: пішого воїна та вершника, та встановлено превалювання цих типів на кожному етапі їх розвитку. Охарактеризовано художні та композиційні засоби, що їх митці використовували для створення образів святих Теодора Тирона та Теодора Стратилата, розглянуто символіку кольорів, звернено увагу на елементи вбрання та атрибути святих воїнів. Також проведено порівняльний аналіз між зображеннями Теодора Тирона та Теодора Стратилата.

Ключові слова: святі воїни, Середньовіччя, Відродження, бароко, культ, образ, Теодор Тирон, Теодор Стратилат.

Москаль М. Святые воины Феодор Тирон и Феодор Стратилат в украинском сакральном искусстве XII–XVIII веков: иконография и эволюция образа. В статье рассматриваются изображения святых воинов Феодора Тирона и Феодора Стратилата на примерах двенадцати памятников украинского искусства Киевской Руси, позднего Средневековья и барокко, которые встречаются среди убранств храмов, расписанных украинскими мастерами, а также хранятся как отдельные произведения в музеях Украины. Обращено внимание на зарождение культуры святых в нашей стране и выяснено, что образ святых воинов появился на произведениях ис-

кусства в трех ипостасях: как образы патронов, защитников и народных героев. Проанализированы два иконографических типа воинов: пешего воина и всадника, и установлено преобладание этих типов на каждом этапе их развития. Охарактеризованы художественные и композиционные средства, которые художники использовали для создания образа святых Феодора Тирона и Феодора Стратилата, рассмотрена символика цветов, обращено внимание на одежду и атрибуты святых воинов. Также проведен сравнительный анализ между изображениями Теодора Тирона и Теодора Стратилата.

Ключевые слова: святые воины, Средневековье, Возрождение, барокко, культ, образ, Феодор Тирон, Феодор Стратилат.

Moskal M. The Warrior Saints Theodore Tyron and Theodore Stratelates in Ukrainian Sacred Art of the XII–XVIII Centuries: iconography and evolution of the image.

Background. In recent years, there has been an increasing interest in the active development of Ukrainian art criticism during the XX–XXI centuries that caused the emergence of significant number of scientific works, devoted to the study of sacred art of Ukraine. The scientists mostly paid attention to art centers of sacred art, considered fine art in the context of historical styles development, described memorabilia from private and museum collections, as well as the temples of Ukraine, analyzed iconography of individual stories. However, the iconicity of separate sacred images remained almost unnoticed by Ukrainian researchers. The image of warrior saints comes into Ukrainian art with the adoption of Christianity in our area and plays an important role in the life of Ukrainian people. The list of the most revered warrior saints includes the following: Demetrius of Thessaloniki, Saint George, Archangel Michael, Eustathius Placidus, and, in particular, Theodore Tyron and Theodore Stratelates. Yet in the period of the Kyivan Rus, the saints became the patrons of ancient Rus princes, in honour of which they built churches, decorated with their images. The saints were especially revered among people, which considered them as the heroes-defenders from the dark forces of evil and appealed to them with a request to protect their homeland from invaders. This is clearly seen on the artistic monuments of the Late Middle Ages and Baroque, where the scene of the warrior saints' victory over the serpent becomes particularly popular.

In the article, the images of warrior Saints Theodore Tyron and Theodore Stratelates are examined on the examples of twelve monuments of Ukrainian art of the Kyivan Rus, the Late Middle Ages, the Renaissance and the Baroque, which are found among the decorations of churches, as well as it is stored as individual works in museums of Ukraine. The attention was paid to the origin of the saints' cult in our area and it was found that the image of the warrior saints appeared in the works of art in three hypostases, as the images of patrons, defenders, and folk heroes. Two iconographic types of warriors were analyzed: a dismount warrior and a rider, and the prevalence of the given types was established at each stage of its development. Artistic and compositional tools were characterized that were used by the artists to create the image of the Saints Theodore Tyron and Theodore Stratelates, colour sym-

Рецензент статті: Студницька М., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії і теорії мистецтва, Львівська національна академія мистецтв

Стаття надійшла до редакції 27.04.2017

bols were examined, the attention was drawn to the clothes and attributes of the warrior saints. Also, a comparative analysis was conducted between the images of Theodore Tyron and Theodore Stratelates.

Objectives. The objectives of the present study are to trace the evolution of the images development in Ukrainian art of the XI–XVIII centuries from the origin of the saints cult to its culmination, pay attention to artistic means that were used by the artists while representation of the figures of Theodore Tyron and Theodore Stratelates, analyze different types of the iconography of the saints. Due to the fact that a problem often appears with the establishment of the attribution of the present warriors' images, it is not less important to find out the external features of each of the saints.

Methods. The basis of the research consists in the traditional methods of investigating art phenomena, where a historical and culturalogical method is supplemented with comparative methods. The structural code, which becomes a key for reading a literary text, appears on the background of philosophical and aesthetic categories that are important for the formation of fine art. Semiotic explanation corresponds to its sign nature. Hermeneutics was also applied as a method of the research that allows interpreting a multifaceted structure of the artistic images. Methodological techniques of iconology and semiotics were taken into account and applied. Iconological approach allows including a wide historical and cultural fabric into the scope of the research and considering artistic monuments on its background. Iconographic method was used to study the iconographic schemes of the memorabilia.

Results. The results of the research support the idea that the Warrior Saints Theodore Tyron and Theodore Stratelates are Christian saints, who were martyred, defending the Christian faith. Both saints distinguished themselves in the victory over the serpent. In the period of Kyivan Rus, their images may be found among the paintings of the Saint Sophia's Cathedral in Kyiv, the Saint Cyril's Church and the Church of the Saviour at Berestove, where the idea of patronage and protection of the state was reproduced. The sculptural image of the given time is famous with the figure of Theodore Stratelates on horseback, which was found on the territory of the Saint Michael's Golden-Domed Monastery. The frescoes of the Chapel of the Holy Trinity in Lublin Castle belong to the period of the Late Middle Ages. A representative monument of the Renaissance period is the icon image "Saint Theodore and Demetrius of Thessaloniki", where it was found on the basis of art criticism analysis that Theodore Tyron is depicted next to Demetrius of Thessaloniki there. Appeal to the figures of the saints Theodores by the icon image-painters at the end of the XVI – at the beginning of the XVII centuries indicates the formation of the cult of the defenders from attacks by other countries, which historically existed in the area of Ukraine in the given period. The next stage in forming the images of the Saints Theodore Tyron and Theodore Stratelates was the beginning of the XVII century. At this particular time, the saints Theodores appear in the image of folk heroes, brave knights and fighters for the Christian faith. This is clearly seen in the paintings of the Holy Trinity Church in Sykhiv, Lviv and the Saint George's Church in Drohobych, as well as on iconography monuments, where the scene of the warrior saints' victory over the serpent dominated.

Conclusions. Due to the conducted research on the memorabilia of easel and monumental sacred art (paintings, sculpture, and iconography), a conclusion can be made that the images of the Saints Theodore Tyron and Theodore Stratelates fixed the functions of a defender, a patron and a folk hero, which dominated at each stage of the development of the given saints' cult. The patron's image is represented as the image of the defender and protector of the ancient Rus princes and the state, as evidenced by their images in churches of Kyivan Rus, which were decorated by orders of princes in their honour. And the images of the saints on horseback represent the image of the people's defender from the forces of evil. In the art of the Late Middle Ages, the image of the people's defender and savior is formed, who suffered from a number of wars that occurred on the territory of our country in the given period. The monuments of the XVI–XVIII centuries reveal the image of a national hero – that is a knight and a savior, a fighter against the dark forces of evil, as evidenced by the spread of the cult of the serpent-fighting and active appeal to the cult of Theodore Tyron and Theodore Stratelates in monumental and easel art. Transforming the image of the saint from the patron to the people's hero influenced on the prevalence of a certain iconographic type in Ukrainian art, particularly, of a dismount warrior and a rider and, depending on the semantic load, at different stages of the cult evolution.

Keywords: warrior saints, the Middle Ages, the Renaissance, the Baroque, cult, image, Theodore Tyron, Theodore Stratelates.

Постановка проблеми. В українському мистецтві постаті Теодора Стратилата та Теодора Тирона є особливо шанованими серед святих воїнів і мучеників. Культ святих у релігійній культурі України стоїть на такому самому високому щаблі, як і постаті інших святих воїнів: Димитрія Солунського, Св. Юрія, Архангела Михаїла, Євстахія Плакиди та ін. Проте в мистецтвознавчих працях немає повного висвітлення іконографії та образу Святих Теодорів у мистецтві, в результаті чого виникає потреба детального дослідження, узагальнення та систематизації відомостей.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Результати дослідження становлять важливий теоретичний матеріал для практичного використання у сфері розвитку сакрального мистецтва в Україні. Дана стаття може також застосовуватися у подальших дослідженнях на схожі теми.

Актуальність статті. Актуальність теми статті обумовлена недостатнім дослідженням значного комплексу матеріалу, який розкриває вшанування культу св. воїнів як патронів, народних героїв та захисників. Тому важливим є провести комплексне дослідження, присвячене вшануванню одних із найвідоміших християнських святих, зокрема, аналіз взаємозв'язку смислового навантаження образу Теодора Тирона та Теодора Стратилата на різних етапах еволюції культу та вираження цих смислів мовою мистецтва. Комплексний підхід дозволить здійснити глибший аналіз різноманітних типів іко-

нографії св. воїнів, провести точнішу атрибуцію та розглянути специфіку зображень цих святих в українській культурі XII–XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання іконографії та образу святих воїнів Теодора Тирона та Теодора Стратилата в українському мистецтві зверталися не багато дослідників та розглядали тільки окремі пам'ятки з зображенням святих. Зокрема це дослідники: Є. Архипова, С. Терський та В. Жишкович. Більше відомостей про культ та зображення воїнів у мистецтві можна почерпнути з праць та статей зарубіжних авторів: А. Тріфонової, К. Уолтера, Є. Саєнкової та Н. Герасименка.

Мета статті. Простежити еволюцію розвитку образів Св. Теодора Тирона та Теодора Стратилата в українському мистецтві від зародження культу святих до кульмінації, здійснити аналіз різноманітних типів іконографії святих. З'ясувати зовнішні особливості кожного зі святих, оскільки є проблема атрибуції зображень Теодора Тирона та Теодора Стратилата в українському мистецтві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з житієм, Святий Теодор народився в м. Євхаїт (Мала Азія). У молодості відзначився відвагою, відтявши голову змієві, який жив неподалік від його міста. У відомому в літературі творі Семеона Метафраста «Муки Теодора Стратилата» розповідається, що в м. Євхаїт жив змій, який поїдав людей і худобу. Теодор потай від усіх відправляється на битву зі змієм. У дорозі бачить галявину, де залишає свого коня пастися, а сам лягає і засинає. Благочестива жінка Євсевія будить святого і попереджає, що поблизу знаходиться змій. Після цього Теодор викликає змія на битву та вбиває чудовисько.

Після подвигу героя призначили на службу в армію імператора Ліцинія. Проте коли імператор довідався, що Теодор проповідує християнство, — наказав йому поклонитися ідолам. Коли ж святий залишився непохитним та відмовився поклонитися культу язичників, розгніваний правитель наказав піддати християнина жорстоким мукам, розп'явши на хресті. Уночі ангел з'явився мученику та зцілив його. Слуги Ліцинія, які повинні були кинути тіло в море, побачивши святого живим, увірували в Христа. Дізнавшись про зцілення св. Теодора Стратилата, Ліциній 319 року наказав обезголовити його. Страждання святого були описані очевидцем, його слугою і писарем Уаром [7, с. 94–95].

Інший святий воїн, Теодор Тирон, жив у м. Амесії (Середня Азія) за часів правління імператора Максиміана. Відмовившись поклонитися ідолам, святий зазнав жорстоких мук та був кинутий у розтоплену піч (306 р.) [7, с. 109]. Як і Теодора Стратилата, Теодора Тирона вважають змієборцем. Апокрифи розповідають про те, що в місті, де жив святий, був колодязь, який охороняв змій. Правитель міста за користування колодязем мусив приносити жертву змію. Коли мати Св. Теодора Євсевія прийшла до колодязя по воду, змій, вражений вро-

дою жінки, викрав її. Теодор поборов змія, врятувавши матір [8, с. 141].

Досить часто при перекладі з грецької мови у літературних джерелах поставала проблема в плутанині між текстами житія Теодора Тирона та Теодора Стратилата. Це було спричинено тим, що обидва воїни жили в один період. Також обидва воїни були змієборцями. Крім того, Теодор Стратилат, як і Теодор Тирон, які були змушені поклонитися ідолам, знищують їх, прирікаючи себе на муки. Нарешті, в обох житійних оповіданнях фігурує християнка Євсевія: в оповіданні про Теодора Тирона як його мати, в оповіданні про Теодора Стратилата — як помічниця, що попереджає про небезпечну зустріч зі змієм. Правда, є вказані відмінності у життях святих. Так, Теодор Тирон перемагає змія списом. Противник Теодора Стратилата — величезний змій, від ходи якого тремтить земля, — був вбитий конем воїна. Також Теодор Тирон рятує свою маму, а Євсевія, як уже згадувалося, тільки попереджує Стратилата [8, с. 144].

В українському мистецтві образ цих воїнів з'являється ще за часів Київської Русі. Культ святих Теодора Тирона та Теодора Стратилата посідає вагоме місце в нашій культурі, оскільки воїни були патронами давньоруських князів та княжих родів. Спричинено це зміцненням могутності Київської Русі та влади князів, які отримували при хрещенні як свого покровителя одного зі святих воїнів. Тому на їх честь за велінням князів будувалися численні храми, а їх постаті з'являлися серед розписів та мозаїк давньоруських святинь. Князі зверталися в молитвах до святих воїнів з проханням принести перемогу та захистити у боях.

Найдавнішим збереженням до нашого часу зображенням одного з цих воїнів є фреска Св. Теодора Стратилата, що зустрічаємо серед розписів стін собору Святої Софії в Києві XII ст. При зображенні святого воїна майстри надавали великого значення розміщенню його постаті в системі внутрішнього оздоблення храму. Фреска розташована в північній внутрішній галереї собору та є наближеною до глядача, що дає можливість створити духовний контакт між святым воїном та віруючим. Не меншої уваги надавали зображенню постави св. Теодора. Перед нами — постать суворого і величного воїна-охоронця у військовому вбранні зі списом та великим круглим щитом у руках. Права рука, зі списом, зігнута у лікті та піднята на рівні грудей. Ліва рука опущена. У монументальному мистецтві Київської Русі статична постать святого виступала носієм і виразником вічних надемоційних ідей. Статичність пози воїна ототожнювалася з позачасовістю, а зброя в руках Теодора означає перемогу над темними силами.

При побудові композицій майстри дотримувалися чітких правил золотого січення. Так, композиційним центром у зображенні виступав німб. Коло німба розташовувалося на вершині рівносто-

роннього трикутника зі стороною, рівною ширині зображення, в точці максимальної стійкості. Саме система німба є центром гравітації композиції. Тому фігура воїна немовби витає над поземом, що створює ілюзію її нематеріальності.

Не меншої уваги надав майстер зображенню лику святого Теодора. Фронтально зображене обличчя воїна зі спрямованим на глядача поглядом є символом духовної самозаглибленості, споглядальності. Особливо вражає передача очей у зображенні. Очі в сакральному мистецтві є дзеркалом душі, тому в образі святого воїна вони є великими та широко відкриті. Вуста Теодора Стратилата є міцно зімкнені, створюючи враження суворості та непорушності образу.

Збереглися зображення воїнів Теодорів і на пілонах хрещатих стовпів Кирилівської церкви у Києві, XII ст. Як і на фресці зі Святим Теодором у Софії Київській, у Кирилівській церкві воїни представлені у строгій статичній позі в повний ріст із розставленими на ширині пліч ногами. Святі намальовані у військовому спорядженні зі зброєю у руках.

Можемо робити припущення про присутність постатей Теодора Тирона та Теодора Стратилата серед розписів храму Спаса на Берестові, який був зведений у період правління князя Володимира Мономаха між 1113 і 1125 рр. Після руйнації в період монголо-татарської навали, храм був поновлений за часів Петра Могили [5, с. 45]. На стінах передвітварної частини церкви серед інших святих воїнів можна побачити постаті Свв. Теодора Тирона та Стратилата.

До періоду Київської Русі належить ще одне зображення Теодора Стратилата. Це рельєфна плита (216 × 111 см), знайдена на території Михайлівського Золотоверхого монастиря, що датується кінцем XI — початком XII ст. На плиті зображено двох вершників, які скачуть у напрямку один до одного та пронизують списом зміїв — зліва святий Юрій, а справа Теодор Стратилат. Теодор Стратилат вбраний у військове спорядження: туніку до колін, поверх якої панцер із металевої луски, а на плечі накинутий плащ, що розвівається вітром.

У мистецтві відомо чимало таких прикладів із образами воїнів, які скачуть назустріч один одному. Іконографія цього сюжету склалася у мистецтві Візантії на основі іконографії сасанідського Ірану, звідки в подальшому поширилася у християнському мистецтві Сходу, зокрема і Грузії [4, с. 89–90].

Зображення вершників, які вбивають змія, свідчить про поширення сюжету змієборства в мистецтві Київської Русі та впродовж декількох століть представляє різні грані значення символу змієборства, що вказує на щось глибинне, неперехідне в його зміст та пов'язується з народними витоками цього образу. Дослідник М. Алпатов у цілому так характеризував образ святих вершників: «Це все-сильний заклинатель, який одним своїм словом здатний покарати люте чудовисько, то стійкий проповідник, то сміливий воїн, то безстрашний шукач

пригод, то гордий тріумфатор, то заступник і захисник людей» [1, с. 155]. Науковець Г. Вагнер, досліджуючи образ змієборців у мистецтві, встановлює історичні паралелі, зосереджуючи увагу на внутрішньо жанровому розшаруванні образу, що має у своїй основі світську символіку. Учений висловлює і припущення, що вершники, які скачуть, є зображенням княжої кінноти [3, с. 246].

Поширення культ воїнів Теодора Стратилата та Теодора Тирона, набув і в мистецтві Давнього Галича та Волині, про що свідчать фрагмент збереженої кам'яної ікони кінця XII ст. з півфігурним зображенням Св. Теодора зі списом та щитом у руках та знайдений археологами на території Волині медальйон (кругла привіска-іконка, виготовлена із бронзи) з зображенням вершника у німбі: з піднятим вгору списом вершник їде вліво, а за спиною його розвивається плащ. Дослідники атрибутували воїна як Св. Теодора [12, с. 64]. Образ святих Теодорів на скульптурних пам'ятках малих форм свідчить про популярність Теодора Тирона та Теодора Стратилата серед населення, яке зверталось до святих з проханням про захист країни від війн, які в цей час відбувалися на нашій території.

Давньокиївські традиції збережені в образному ладі святих воїнів у фресковому розписі замкової каплиці св. Трійці (1420) в Любліні. Фрески з зображенням воїнів розташовані на західній стіні каплиці, а також на стовпах. У розписах представлений іконографічний тип піших воїнів, які втілюють у собі образ захисника храму. Найбільшу увагу привертають зображення двох воїнів: Теодора Тирона та Теодора Стратилата. Святий Теодор Стратилат зображений молодим чоловіком без бороди та вусів, вбраний у пластинчастий обладунок, штани, червоний плащ та чоботи-кампаги. У правій руці воїн тримає щит, а у лівій — піднятий угору меч. Схожим за виглядом є Теодор Тирон. У правій руці святого спис, у лівій — меч, а з-за спини видніють щит та лук. Святий воїн топче змія.

У зображеннях воїнів на фресках каплиці митці використовували ті самі художні прийоми, що і візантійські та давньоруські майстри. Проте, на відміну від зображень на фресках та мозаїках Київської Русі, в зображеннях святих воїнів у Троїцькій каплиці з'являється динамічність, про що свідчать легкий поворот голови святих, складки плаща, що його наче розвіває вітром.

Не менш важливу роль в організації простору відігравали умовно зображені елементи гірського пейзажу. Увігнута стіна гірок висуває головного персонажа на перший план, замикає його в собі як щось важливе і самодостатнє, відокремлене і виділене з усього навколишнього світу. Колірне навантаження, ритміка мас і ліній, система зрушень поверхневих шарів сталактитових гірок відіграють важливу роль в організації естетичного ефекту.

До періоду Відродження належить лише одна ікона із зображенням св. Теодора. Початком

XVI ст. датують ікону «Свв. Теодор та Димитрій», що зберігається у Львівському національному музеї ім. А. Шептицького. Пам'ятка походить із с. Богуш (тепер територія Польщі). На іконі представлено іконографічний тип парних зображень святих воїнів — це постаті Св. Теодора та Димитрія Солунського. В образі святого Теодора втілено ідеал мужнього воїна та лицаря. Він непорушно стоїть на поземі, а міцно стиснута у руках зброя святого воїна свідчить про готовність до захисту усіх віруючих. Досліджуючи образ святого воїна, варто звернути увагу і на атрибуцію ідентичності постаті св. Теодора.

Слід зазначити, що зазвичай на іконах святий Теодор здебільшого з'являється разом, поруч зі св. Юрієм та рідше поруч з Димитрієм Солунським. Часто дослідники атрибувають, що поруч із Димитрієм Солунським зображена постать Теодора Стратилата, як приклад можемо навести ікону XI — початку XII ст. «Святий Юрій, Теодор та Димитрій» з Константинополя, Візантія; рельєфну ікону «Христос благословляє мучеників Св. воїнів Теодора Стратилата, Св. Юрія, Димитрія Солунського», Візантія, XII ст., Херсонеський музей-заповідник; ікону XIII ст. «Свв. Теодор і Димитрій», монастир Св. Катерини на Синаї (Єгипет), яку, ймовірно, судячи з композиції, іконописець брав як зразок для ікони із с. Богуш [9]. Проте існують і пам'ятки, де, як вважають, поруч зі Св. Димитрієм є постать воїна Теодора Тирона (ікона «Великомученики Теодор Тирон, Юрій і Димитрій Солунський», XII ст., Державний Ермітаж; «Апостол Пилип, Теодор Тирон і Димитрій Солунський», XII ст., Державний Ермітаж) [11, с. 135]. На вищевказаних пам'ятках зображення Свв. Теодорів є схожими, також відсутні написи, які б дали можливість ідентифікувати святих. У літературних джерелах немає пояснення, який саме із Теодорів і чому зображувався поруч із Димитрієм Солунським.

Якщо простежити еволюцію зображень Св. Теодорів у наступних епохах, то можна дійти висновку, що українські майстри змальовували Св. Теодора Стратилата молодшим за віком, ніж Теодора Тирона, та з коротшою бородою. На іконі із с. Богуш Св. Теодор якраз зображений із довгою бородою та вусами. На думку, що на іконі з с. Богуш зображений Теодор Тирон, наводить малюнок XVIII ст. з Києво-Печерської лаври, де, згідно з написом на німбі, поруч із Димитрієм Солунським — Теодор Тирон.

Наступним етапом у формуванні образу Свв. Теодора Стратилата та Теодора Тирона був початок XVII ст., оскільки саме в цей період було створено чимало пам'яток мистецтва із зображенням воїнів. Звернення до постатей святих воїнів в українському мистецтві цього часу було пов'язане із формуванням та утвердженням національної самосвідомості українців, зростанням патріотичних і національно-визвольних настроїв. У цей час посилюється увага до образу воїна не тільки як патрона

чи захисника держави, а як до заступника усіх людей, мученика, який постраждав, відстоюючи християнську релігію. Популяризація образу святого воїна в культурі цього періоду відбувалася завдяки перекладам із грецької житій мучеників та святих, автора Д. Туптала, що вийшли друком під назвою «Четъ-Мінеі» 1689–1705 рр. [10, с. 149].

Такі поняття, як смирення, совість, добродієність, честь, героїзм, жертвність, прочитуються в зображенні Теодора Тирона на іконі першої половини XVII ст. автора Федора Сеньковича, з храму Теодора Тирона міста Львова (зараз ікона знаходиться у церкві Св. Миколая у м. Львові). Композиційно постать святого займає увесь іконний простір, його погляд спрямований на глядача. Вбраний святий у туніку, металеву кірасу та червоний плащ, а до лівої руки кріпиться овальний щит. У руках святий тримає меч та прапор, піднятий вгору. Про те, що перед нами постать Теодора Тирона, свідчать напис у правій верхній частині пам'ятки, а також зовнішні ознаки воїна: довге темне волосся, борода, що роздвоюється на кінці, та видовжене обличчя.

Як і за часів Середньовіччя, в бароко також зустрічаються зображення святих воїнів у системі декорування храмів. Традиційним залишається іконографічний тип пішого воїна зі списом та щитом в руках. Такими є образи Теодора Тирона та Теодора Стратилата, що розташовані на південній стіні наві церкви Св. Юра в Дрогобичі другої половини XVII ст., майстра Степана поповича Медицького. Зображення Теодора Тирона присутнє в нижньому регістрі під сценою «Акафіст Богородиці» та розташоване поруч із іншими воїнами. Зображення Теодора Стратилата розміщено зліва від Акафісту і є значно більшим за масштабами, ніж постаті інших воїнів.

Зображення святих воїнів зустрічається серед розписів церкви Св. Трійці на Сихові (район м. Львова), що датується 1683 роком. Серед рослинного орнаменту у прямокутних рамках вписано три півфігурні постаті святих воїнів: Теодора Тирона, Юрія і Димитрія. Святий Теодор, як і інші воїни, намальований на фресці графічною лінією на вохристомому тлі.

Великої популярності в цей час набуває тема перемоги святого воїна над змієм, в основі якої лежать народний фольклор та апокрифічна література. У християнстві перемога воїна над змієм ототожнювалася з перемогою добра над злом. В образах святих Теодорів митці прагнули втілити народного героя, заступника усіх віруючих від темних сил. Хоча Теодора Тирона та Теодора Стратилата вважають змієборцями, в українському мистецтві ці два воїни, на відміну від Св. Юрія, в боротьбі зі змієм зустрічаються вкрай рідко. Унікальною з цього погляду є ікона «Тодор Тирон» початку XVII ст., що походить із с. Вороблячин (Львівський національний музей ім. А. Шептицького), яка підтверджує шанування культури святих Теодорів як змієборців

було популярним у цей час. На аналізі ікони з с. Вороблячин слід зосередити увагу, оскільки в образі Теодора Тирона поєднуються три іпостасі святого. Перш за все, це повнофігурне зображення пішого воїна у військових обладунках зі стрілами, що видніються з-за спини. У другій іпостасі Теодора Тирона автор відображає мученика, про що свідчить благословляючий жест руки святого. І, нарешті, ікономаляр підкреслює, що Теодор Тирон є переможцем над змієм. У нижній частині пам'ятки на поземі зображено крилатого змія, пашу якого пронизує спис, та Євсевію, що стоїть навколішки. Постаті Євсевії та змія є значно меншими, ніж зображення воїна. Малярство ікони виконане на високому мистецькому рівні, що можна простежити у майстерній проробці деталей та гармонійному поєднанні кольорів.

В образі змієборця постає Св. воїн Теодор Стратилат на іконі з с. Дорожів XVIII ст. (Львівський національний музей ім. А. Шептицького). У центрі композиції зображено верхи на коні Теодора, який мечем вбиває змія. З обох сторін середника присутні десять клейм, що відображають сцени з життя та мученицької смерті святого. Саме завдяки клеймам, де відтворено сюжети розпинання воїна на хресті, ми з упевненістю можемо стверджувати, що на іконі саме Теодор Стратилат.

Серед пам'яток іконопису зустрічаємо також зображення Теодора Тирона та Теодора Стратилата у композиції зі Спасом Нерукотворним, що з'являється вперше в мистецтві України. Як приклад можемо навести ікону «Спас Нерукотворний зі Свв. Теодором Тироном та Теодором Стратилатом» XVII ст., створену майстром Й. Кондзилевичем, яка була намальована для церкви Різдва Богородиці, що у Загорівському монастирі на Волині (зараз зберігається у Львівському національному музеї ім. А. Шептицького). Традиційно в українській іконографії Спас Нерукотворний зображується на полотнищі, яке з обох сторін вгорі тримають архангели Михаїл і Гавриїл. Правою рукою кожен зі святих тримає прапор. Постаті зображені до колін.

Сюжет, коли Теодор Тирон та Теодор Стратилат є розвернутими в тричверті один до одного, є відомим з поствізантійського періоду та був поширеним у мистецтві Македонії та Балкан. Проте постаті Свв. Теодорів зображені з простягнутими до Христа руками, який благословляє їх у верхній частині композиції. Ймовірно, інтерпретуючи цей сюжет, Й. Кондзелевич зобразив святих воїнів, які тримають Спас Нерукотворний.

Висновок з даного дослідження. За образом Св. Теодора Тирона та Теодора Стратилата закріплені функції захисника, патрона та народного героя, які домінували на кожному з етапів розвитку культури цих святих. Образ патрона виступає як образ заступника та покровителя давньоруських князів та держави, про що свідчать зображення Теодора Тирона та Теодора Стратилата у храмах Київської

Русі, які були оздоблені за наказами князів на честь святих. А зображення святих верхи на коні представляє образ захисника людей від сил зла. У мистецтві пізнього Середньовіччя формується образ спасителя людей, які потерпали від численних воєн, що були на території нашої країни в цей період. Пам'ятки XVI–XVIII ст. відкривають нам образ народного героя — лицаря та рятівника, борця з темними силами зла, про що свідчить поширення культу змієборства та активне звернення до культу Теодора Тирона та Теодора Стратилата в монументальному та станковому мистецтві. Трансформація образу святого від патрона до народного героя вплинула на превалювання того чи іншого іконографічного типу в українському мистецтві, зокрема пішого воїна та вершника.

Установлено, що попри схожість у зовнішніх ознаках обох воїнів, вони мають деякі відмінності, зокрема св. Теодор Тирон зображувався з довшим волоссям, ніж Теодор Стратилат, та часто з'являвся поруч із його супутником Димитрієм Солунським.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають в подальшому дослідженні іконографії та образу св. воїнів в українському мистецтві, до числа яких належать Теодор Тирон та Теодор Стратилат.

Література:

1. Алпатов М. Образ Георгия-воина в искусстве Византии и Древней Руси [Текст] / М. Алпатов // Этюды по истории русского искусства. — М., 1967. — С. 155.
2. Архипова С. Монументальна пластика в зодчестві Києва XII ст. [Текст] / С. Архипова // Археологія. — 1997. — № 2. — С. 53–69.
3. Вагнер Г. Св. воины-всадники в рельефах на южном и западном фасадах Дмитриевского собора во Владимире [Текст] / Г. Вагнер // Скульптура Древней Руси. XII век. Владимир. Боголюбово. — М., 1969. — С. 246.
4. Жишкоч В. Пластика Русі-України: X—перша половина XIV століть [Текст] / В. Жишкоч. — Львів: Інститут народознавства НАНУ, 1999. — 240 с.
5. Кондратюк А. Образ св. князя Володимира в системі розписів церкви Спаса на Берестові Мозиланської доби [Текст] / А. Кондратюк // Несторівські студії: матеріали XIII наукової конференції. — К.: в-во Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, 2016. — С. 41–55.
6. Літопис руський [Текст] / пер. з давньорус. Л. Махновця; відп. ред. О. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — 591 с.
7. Луцук І. Життя святих. [Текст] / І. Луцук. — Львів: Свічадо, 2011. — 800 с.
8. Мильков В. Древнерусские апокрифы: тексты и исследования [Текст] / В. Мильков — М.: Наука, 1997. — 256 с.
9. Преображенский А. Димитрий Солунский [Текст] / А. Преображенский // Православная энциклопедия. — М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2007. — Том XV. — С. 177–195.
10. Рева Л. Димитрій Туптало у світлі українського літературного бароко [Текст] / Л. Рева // Сівєричина в історії: зб. наук. праць. — 2010 — Вип. 3. — С. 148–151.
11. Саєнкова Е. Иконы святых воинов [Текст] / Е. Саєнкова, Н. Герасименко. — М.: Интербук-бизнес, 2008. — 272 с.
12. Терський С. Культ святих Воїнів та військові Відзнаки у Галицько-Волинському війську [Електронний ресурс] /

С. Терський // Військово-науковий вісник. — 2016. — Вип. 25. — С. 59–74. — Доступно з pdf: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2016_25_7 (дата звернення : 27.04.2017). — Назва з екрана.

13. Christopher W. Theodore, archetype of the warrior saint [Text] / W. Christopher // *Revue des études byzantines*. — 1999. — № 57. — pp. 163–210.
14. Trifonova A. The iconographical type of saint Theodore Teron and Theodore Stratelates facing each other and its diffusion during the Byzantine and post-Byzantine period [Text] / A. Trifonova // *Zograf*. — 2010. — 34 (12). — С. 53–64. DOI 10.2298/ZOG1034053T.

References:

1. Alpatov, M. (1967). *Obraz Georgija-voina v iskusstve Visantii i Drevnej Rusi* [The image of George the Warrior in the art of Byzantium and Ancient Rus]. *Etyudy po istorii russkogo iskusstva — Studies on the history of Russian art*, 155. [In Russian].
2. Archypova, Ye. (1997). *Monumentalna plastyka v zodchestvi Kyjeva XII st.* [Monumental plastic in the architecture of Kiev the XII century]. *Arkheolohiya — Archeology*, 2, 53–69. [In Ukrainian].
3. Vagner, G. (1969). *Sv. voinyi-vsadniki v reliefah na yuzhnom i zapadnom fasadah Dmitrievskogo sobora vo Vladimire* [St. Warriors-horsemen in reliefs on the southern and western facades of Dmitrievsky Cathedral in Vladimir]. *Skul'ptura Drevney Rusi. XII vek. Vladimir. Bogolyubovo — Sculpture of Ancient Russia. The XII century*, 246. [In Russian].
4. Zhyshkovich, V. (1999). *Plastyka Rusi-Ukrayiny : X — persha polovyna XIV stolit'* [Plastic of Russ-Ukraine : X — first half of the XIV centuries]. Lviv : Institut narodoznavstva NANU. [In Ukrainian].
5. Kondratyuk, A. (2016). *Obraz sv. knyazya Volodymyra v systemi rozpysiv iserkvy Spasa na Berestovi Mohylyans'oyi doby* [The image of St. Prince Vladimir in the Savior churches murals on the Berestove Mohylyanski period]. *Proceedings from Nestorivskiy studio : XIII naukova konferentsiya — 13th Science Conference, (41–55)*. Kyiv : v-vo Natsional'noho Kyjevo-Pechers'koho istoryko-kul'turnoho zapovidnyka. [In Ukrainian].
6. Mishanych, O. (Ed.). (1989). *Litopys rus'kyy* [Rus chronicle]. (L. Makhnovtsya, trans.). Kyiv : Dnipro. [In Ukrainian].
7. Lutsyk, I. (2011). *Zhytiya svyatykh* [Lives of the Saints]. Lviv : Svichado. [In Ukrainian].
8. Milkov, V. (1997). *Drevnerusskie apokrifyi : Teksty i issledovaniya* [Old Russian Apocrypha : Texts and Studies]. Moscow : Nauka. [In Russian].
9. Preobrazhenskiy, A. (2007). *Dimitriy Solunskiy. [Demetrius of Thessalonica]. Pravoslavnaya entsiklopediya — Orthodox Encyclopedia*, 15, 177–195. [In Russian].
10. Reva, L. (2010). *Dymytriy Tuptalo u svitli ukrayins'koho literaturnoho baroko* [Dimitar Tuptalo in the light of Ukrainian Literary Baroque]. *Sivershchyna v istoriyi — Siverschyna in history*, 3, 148–151. [In Ukrainian].
11. Saenkova, E., Gerasimenko, N. (2008). *Ikony svyatykh voinov. [Icons of holy warriors]*. Moscow : Interbuk-biznes. [In Russian].
12. Terskiy, S. (2016). *Kul't svyatykh Voyiniv ta viys'kovi Vidznaky u Halyts'ko-Volyns'komu viys'ku* [The cult of holy warriors and military honors in the Galicia-Volyn army]. *Viys'kovonaukovyy visnyk — Military Science Journal*, 25, 59–74. Pdf retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2016_25_7. [In Ukrainian].
13. Christopher, W. (1999). *Theodore, archetype of the warrior saint. *Revue des études byzantines**, 57, 163–210. [In English].
14. Trifonova, A. (2010). *The iconographical type of saint Theodore Teron and Theodore Stratelates facing each other and its diffusion during the Byzantine and post-Byzantine period. *Zograf**, 34 (12), 53–64. [In English]. DOI 10.2298/ZOG1034053T.